

УДК 94:[159.923.5:811.161.1'272] (477)"196/198"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-5>

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) vilnickiy@gmail.com

ВПЛИВ РУСИФІКАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У 1960–1980-х рр.

У пропонованій статті визначено передумови та наслідки впливу русифікаційних процесів на формування радянської особистості. За допомогою політики так званого «виховання мас» партійна номенклатура намагалася трансформувати свідомість тогочасного радянського громадянина. Тотальна русифікація, мовно-культурні трансформації та нівелювання національних здобутків народів УРСР призводили до цілковитого зламу свідомості індивідів. Радянські ідеологи нав'язували населенню нову реальність. У цьому контексті досить важливим є дослідження мовного питання. Оскільки російська набувала статусу «мови всесоюзної комунікації», вільне володіння та відповідно її вивчення, відкривало для населення певні перспективи. У результаті поширення русифікаційних процесів у науково-освітній галузі відбувалася трансформація національної ідентичності населення Радянської України. Поява телебачення та радіомовлення лише посилювала вищезазначені тенденції. Адже за допомогою телерадіомовлення керувати свідомістю широких народних мас стало набагато зручніше. Такий стан речей спричиняв появу комплексу меншовартості в етнічних груп, що проживали на території тогочасного Радянського Союзу. Особливо негативно такі тенденції позначилися на проявах самоідентифікації українців, які були змушені пристосовуватися до нової реальності. В нових умовах існування, прояви української мовно-культурної та національної ідентичності прирівнювалися до «буржуазного націоналізму» та плюралізму думок, що надалі, лише посилювало тиск партійної номенклатури на україномовне населення республіки. Таким чином, дослідження впливу русифікаційних процесів на формування нового типу особистості в Радянській Україні 1960–1980-х рр. є досить актуальним.

В умовах сучасної російсько-української війни, проблема трансформації національної самосвідомості українського народу потребує подальшого ґрунтовного аналізу. В цьому контексті вагомим значення набуває дослідження русифікації, як ключового чинника зламу української ідентичності.

Ключові слова: ідеолог, індивід, мовно-культурна політика, особистість, русифікація.

Vasyl ILNYTSKYI,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
Ph.D. hab. (History), Associate Professor,
Head of Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vilnickiy@gmail.com

INFLUENCE OF RUSSIFICATION ON THE FORMATION OF PERSONALITY IN THE 1960S–1980S

This article defines the prerequisites and consequences of the influence of Russification processes on the formation of the Soviet personality. With the help of the policy of so-called «education of the masses», the party nomenclature tried to transform the consciousness of the Soviet citizen of that time. Total Russification, linguistic and cultural transformations and leveling of the national achievements of the peoples of the Ukrainian SSR led to a complete breakdown of the consciousness of individuals. Soviet ideologists imposed a new reality on the population. In this context, the study of the language issue is quite important. Since Russian acquired the status of «the language of all-Union communication», fluency and, accordingly, the study of Russian opened up certain prospects for the population. As a result of the spread of Russification processes in the scientific and educational sphere, the national identity of the population of Soviet Ukraine was transformed. The appearance of television and radio broadcasting only strengthened the above-mentioned trends. After all, with the help of television and radio broadcasting, it has become much more convenient to control the consciousness of the broad masses of the people. This state of affairs led to the appearance of an inferiority complex in ethnic groups living in the territory of the former Soviet Union. These trends had a particularly negative impact on the self-identification of Ukrainians, who were forced to adapt to the new reality. In the new conditions of existence, manifestations of Ukrainian linguistic, cultural and national identity were equated with «bourgeois nationalism» and pluralism of opinions, which in the future only increased the pressure of the party nomenclature on the Ukrainian-speaking population of the republic. Thus, the study of the influence of Russification processes on the formation of a new type of personality in Soviet Ukraine in the 1960s–1980s is quite relevant.

In the conditions of the modern Russian-Ukrainian war, the problem of the transformation of the national self-awareness of the Ukrainian people needs further thorough analysis. In this context, the study of Russification, as a key factor in the breakdown of Ukrainian identity, becomes of great importance.

Key words: ideologist, individual, linguistic and cultural policy, personality, Russification.

Постановка проблеми. Формування особистості, нав'язування певних поведінкових моделей стало однією із особливостей радянської культурно-ідеологічної роботи. «Виховання мас», як називала цей процес компартія, передбачало зміну традиційних світоглядних установок, уніфікацію мовно-культурних рис етнічних груп, входження особистості у політичний та мовно-культурний простір радянського суспільства.

Одним із елементів впливу на свідомість індивіда була русифікація, оскільки у свідомості широких народних мас утверджувалася теза про успішність російського чи російськомовного населення та його унікальність, при цьому формувалася комплекс меншовартості в інших етнічних груп. У досліджуваній період русифікація стала ефективним знаряддям трансформації як суспільної свідомості, так і світогляду індивіда. Такий стан справ досить сильно вплинув на формування ідентичності населення, а його наслідки особливо гостро простежуються під час дослідження мовного питання періоду незалежної України. Нині важливо глибоко проаналізувати процес формування особистості у контексті радянської мовної політики, що дасть змогу чітко усвідомлювати причини і наслідки сучасних політичних процесів в Україні.

Аналіз досліджень. Формування образу «радянська людина» зацікавила низку дослідників сучасності, зокрема Ю. Каганова (Каганов, 2019), Ю. Колісника (Колісник, 2015), О. Лаврут (Лаврут, 2021), В. Молоткіну (Молоткіна, 2022) та ін. Розкриваючи це питання, науковці приділили увагу методам впливу на свідомість населення. Використовуючи адміністративний ресурс, радянська влада мала змогу ефективно поширювати компартійну ідеологію серед широких народних мас, впливати на суспільну свідомість та національну ідентичності. Як констатує Ю. Колісник, засоби масової інформації, зокрема журнали, здійснювали вагомий маніпулятивний вплив на свідомість особистості. ЗМІ повністю перебували під контролем радянської влади (Колісник, 2015). Процес «виховання мас» досить чітко висвітлено у монографії Ю. Каганова «Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія». Дослідник серед методів формування образу «радянської людини» виокремлював русифікацію (Каганов, 2019). Вивченням впливу мовної політики на свідомість суспільства і пересічної особистості займалися В. Молоткіна (Молоткіна, 2022), Н. Новородовська (Новородовська, 2020; Новородовська, 2021), М. Ярмоленко (Ярмоленко, 2013) та ін. У студіях науковців показано не лише вплив

русифікації на повсякденне життя населення УРСР, але й зміну його ідентичності. Трансформацію світогляду особистості, окремої демографічної групи чи всього суспільства розглядали і зарубіжні науковці. Б. Сільвер стверджував, що русифікація була одним із елементів мобілізації й інтеграції радянського суспільства. Учений переконаний, що поширення русифікаційних тенденцій у суспільстві змінювало світосприйняття особистості (Silver, 1974). На нашу думку, радянська мовна політика стала одним із методів зміни світогляду населення і, відповідно, сприяла формуванню нового образу – «радянської людини».

Метою статті є вивчення впливу мовної політики у 1960–1980-х рр. на зміну особистості, формування образу «радянської людини» та трансформації національної ідентичності населення Радянської України.

Виклад основного матеріалу. З початком формування Радянського Союзу перед ідеологами постало завдання змінити особистість, змусити їх забути власні мовні, культурні, побутові традиції і прийняти нові, обґрунтовуючи це ознакою «свободи» тогочасного громадянина. Означена мовно-культурна політика мала знизити рівень плюралізму (тобто уніфікувати суспільство), а отже не допустити існування альтернативних ідей державного і суспільного розвитку. Звісно процес зміни особистості у тоталітарному /а вторитарному суспільстві підкріплювався силовими методами. У таких умовах вмикалися інстинкти самозбереження особистості, яка намагалася адаптуватися до нових реалій тогочасного життя. Утім, цілковито зламати особистість, нав'язати новий світогляд, ідеї, традиції, мову і культуру радянським ідеологам все ж не вдалося.

У 1960–1980-х рр. радянська влада намагалася завершити процес уніфікації суспільства, реалізуючи низку заходів у контексті політики злиття націй і формування наднаціональної спільноти «радянський народ». Відповідно передбачалося змінити колективну свідомість населення шляхом ідеологічного впливу на особистість. Фактично втручання у науково-освітню та культурну сфери передбачало цілковите нівелювання національних особливостей. Обмеження ролі особистості у цих галузях та нав'язування нових комуністичних постулатів, у тому числі, що стосувалися критичного мислення та самоідентифікації особистості, призводило до цілковитого зламу свідомості і формування нової наднаціональної спільноти «радянський народ». Беручи до уваги мистецтво, радянська влада брала під повний контроль мистецькі об'єднання, заклади освіти, скульпторів,

змушуючи їх працювати лише у стилі соцреалізму (Хахула, Ільницький, 2021: 245–246). Упродовж 1960–1980-х рр. в історико-педагогічному наративі продукувалася думка про «дружбу народів», «інтернаціоналізм», «патріотизм». Низка праць радянських дослідників обґрунтовувала це з позицій «ленінської національної політики» (Галів, Ільницький, 2021: 53). Загалом поняття «патріотизм» вживалося з означенням «радянський». Будь-які прояви місцевого патріотизму визнавалися як ворожі й маркувалися під терміном «буржуазний націоналізм» (Лаврут, 2021: 331). Фактично партійними ідеологами нав'язувалася ідея щодо рівності всіх народів СРСР та своєї дружби націй. Попри це, ігнорувалося питання щодо реалізації задекларованого права на самовизначення, яке на практиці виступало лише фікцією. Водночас в освітній сфері перед педагогами були поставлені завдання виховання «радянської особистості» з відповідними моделями поведінки і мислення. Якщо у роки «відлиги» характерним було виховання особистості як частини колективу, то у 1970–1980-х рр. цьому аспекту приділялося дещо менше уваги. Це пояснюється згортанням лібералізації і наростанням кризових явищ у суспільстві (Галів, Ільницький, 2020: 66). До того ж прояв національного характеру міг бути ворожим до комуністичної ідеології, а отже, партійне керівництво поступово згортало ці тенденції у педагогічній сфері.

Зазначені напрями в освітній галузі були системними явищами. У комплексі з русифікацією освіти, передбачалося формування нового покоління, яке мало стати носієм радянської ідентичності. На території УРСР цей процес відбувався значно інтенсивніше ніж в інших республіках, що засвідчувало бажання компартійної верхівки знищити будь-які прояви самовизначення населення.

У 1959 р. Верховною Радою УРСР було прийнято Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» на підставі відповідного законодавчого акта ухваленого Верховною Радою СРСР у 1958 р. Цей документ фактично узаконював тотальну русифікацію освітньої галузі, адже російська мова поступово набирала статусу основного засобу комунікації, який мають вивчати у школах (Парахіна, 2014: 133). Очевидно, що враховуючи перспективи особистісного і кар'єрного зростання своїх дітей, батьки свідомо обирали російську мову навчання (Молоткіна, 2022: 91). Особливо така тенденція стала помітна у великих містах і промислових регіонах УРСР. Упродовж 1960–1980-х рр. в окремих містах вза-

галі зникли школи з українською мовою навчання. Відповідно відбувалося різке скорочення україномовних шкіл, особливо на території Донецької та Луганської областей (Новородовська, 2020: 17). Наслідком антиукраїнської діяльності партійного керівництва у мовно-освітній сфері стала тотальна русифікація населення республіки. Статистичні дані 1959–1989-х рр. демонструють збільшення кількості українців, які вважали російську мову рідною, з 6,45 % до 12,24% (Новородовська, 2020: 17).

Британський науковець Дж. Хоскінг стверджував, що названий вище закон мав на меті посилити процес радянзації, а русифікація стала лише одним із його елементів (Хоскінг, 1994). Відзначимо, що «радянська» і «русифікація» передбачали трансформацію ідентичності особистості з неросійської у російську, побудовану на основі спільних для всіх народів СРСР мовних і культурних ознак (Silver, 1974).

Уже на початку 1960-х рр. процеси асиміляції радянська влада видавала за добровільне прагнення усіх неросійських народів до вивчення і спілкування російською мовою. Це зумовлювало і відмови батьків окремих шкіл від вивчення української чи іншої мови, вважаючи їх неперспективними. Відповідно мовна політика зумовлювала у свідомості широких народних мас розмивання поняття рідна мова (Ярмоленко, 2013: 367).

З посиленням русифікації освітньої сфери також зростало ідеологічне навантаження на учнів шкіл. Учителі займалися не лише безпосереднім вихованням молоді, а й перебирали на себе функції комуністичного ідеолога, що мав бути посередником між партією, з одного боку, та учнями, з іншого. Перебуваючи у такому становищі, вчителі та викладачі освітніх закладів, досить часто були позбавлені свободи слова та дотримуватися посадової інструкції під час проведення занять. Будь-які прояви інакомислення, а особливо поширення націоналістичних, тобто споконвічних традицій народів, які проживали на території УРСР, викликали невдоволення та значний спротив керівництва республіки. Отже, можна ствердити, що, працівники освіти виконували не лише власні, безпосередні обов'язки, а й впливали на формування радянської особистості. Заклади освіти ставали елементами соціалізації підростаючого покоління, а ідеологічна робота, в тому числі русифікація, були невід'ємними атрибутами їхньої діяльності (Лаврут, 2021: 105).

В умовах тотальної русифікації радянського суспільства відбувалося нав'язування нових цінностей та стереотипів поведінки, які породжували

такі негативні явища, як доноси, відмову від власної ідентичності, меркантильність, атеїстичні настрої у суспільстві та комплекси меншовартості, що досить часто стосувалися мовного питання. Найбільший вплив на мовну самобутність населення радянська влада здійснила на Півдні й Сході УРСР. Такий стан можна пояснити кількома обставинами: масовою трудовою міграцією у промислові райони, посиленою урбанізацією, великою часткою росіян у регіоні, цілеспрямованою політикою вищого радянського керівництва по русифікації освітньої сфери. Натомість мовна та національна самобутність уже традиційно більшою мірою зберігалася тільки у сільській місцевості південних і східних областей УРСР (Новородовська, 2021: 56). Проте поступова урбанізація сприяла відтоку молоді до міст, та надалі переходу до російської мови як у повсякденному житті так і в діловому спілкуванні. Інші регіони мали змогу зберігати власні мовно-культурні традиції, що дещо сповільнювало темпи русифікації. У західних областях УРСР русифікація практично не мала результату.

Для тотального впливу на свідомість радянської людини було створено цілу мережу агітаторів. Основне завдання цих людей полягало у забезпеченні лояльного ставлення населення республіки до радянської влади. Особливо гостро питання поширення радянської пропаганди висвітлювалося у тогочасних ЗМІ, що досить часто публікували промови агітаторів із закликами до роботи задля розбудови Радянського Союзу (Почапська, 2022: 85). Загалом засоби масової інформації відігравали ключову роль під час маніпуляції свідомістю населення. Суспільство, яке мало штучно обмежений світогляд, досить швидко піддавалося ідеологічному впливу з боку радянських ЗМІ. Саме вони виконували функції програмування переконань, ідеологічних настанов, моральних устремлінь, духовних потреб і психічних станів мас (Колісник, 2015). Водночас друковані видання формували і консервували набір відповідних архетипів. Це призводило до втрати національної ідентичності, нав'язування нової історичної пам'яті, нівелювання вміння і потреби критичного мислення, що зумовлювало виховання людей, нездатних до самостійної позиції і опору, схильних до конформізму, авторитетів, патерналізму з боку держави (Каганов, 2019: 166). Відсутність альтернативних джерел інформації звужувала світогляд особистості. Як результат, людина сприймала подану радянськими ЗМІ інформацію як істинну, не маючи змоги її критично осмислити. Русифікація ЗМІ, зі свого боку, лише посилювала

такий вплив, адже це зумовлювало зміну мовної ідентичності й традицій народних мас.

Ще однією ланкою, яка мала досить значний вплив, як на трудову діяльність, так і на свідомість тогочасного населення, були комсомольські організації. Ці структурні підрозділи контролювали прояви моральної поведінки населення, та ще зі шкільної парти прищеплювали молоді лояльне ставлення до радянської влади. Їх головною метою було виховання молоді в дусі комуністичної ідеології, підготовка нових кадрів на партійні посади тощо. Загалом становлення нової особистості через громадські інститути відбувалося із самого дитинства за схемою: «жовтень» – «піонер» – «комсомолец» – «компартієць». У 1970-х рр., коли русифікація набирала оберти, відмітною рисою комсомольців і компартійців було використання російської мови на офіційних і побутових заходах. Особливо тотально цей процес заповнив суспільство Радянської України після проголошення промови В. Щербицького російською під час XXV з'їзду ЦК КПУ у 1976 р. (Бажан, 2018). Так з'явилася практика проведення офіційних з'їздів, конференцій, засідань компартійних і комсомольських організацій російською мовою.

Досить вагомий вплив на формування радянської особистості справила поява телерадіомовлення. В умовах цілковитої русифікації суспільства та плюралізму думок, кінофільми та радіопередачі почали виконувати роль комуністичного ідеолога. Радянська влада вважала телебачення найважливішим інструментом впливу на широкі маси населення (Mickiewicz, 1988). Значна частина медійного контенту була російськомовною. До 1967 р. українське телебачення було автентичним (Каганов, 2019: 213). Більшість російськомовних програм, які потрапляли до українського етеру перекладалися на українську мову (Mickiewicz, 1988). Уже з кінця 1960-х рр. ці процеси набувають зворотних тенденцій: російськомовний продукт витісняє україномовний. До того ж, все менше уваги надавалося перекладу російськомовних програм чи фільмів, натомість частка україномовного кіно знижувалася в ефірному часі. Відчутна перевага національної мови спостерігалася лише в радіоефірах, адже більшість слухачів радіомереж були вихідцями із сільської місцевості, а русифікація села проходила значно меншими темпами (Молоткіна, 2022: 96). Але з часом радіо почало поступатися телебаченню, адже через кіно і телепрограми відбувалася візуалізація. Відповідно телеглядачеві було легше сприймати інформацію. Водночас візуалізація позбавляла людину уяви та критичного

мислення, що, безумовно, було важливо для компартійного керівництва. У 1970–1980-х рр. телебачення стало головним знаряддям формування «радянської людини».

Отже, зміна ціннісних орієнтирів, світогляду, втручання в особистий простір особистості, стали ключовими атрибутами радянської внутрішньої політики. Метою діяльності партійної номенклатури у галузі ідеологічної обробки населення, виступала потреба формування уніфікованого суспільства, члени якого мали відмовитися від власної етнічної приналежності, мови, культури, традицій, релігії, тощо. У цьому контексті значну роль відіграла русифікація, яка фактично охопила всі сфери життєдіяльності тогочасного суспільства та зумовила суттєву асиміляцію населення зі зміною ідентичності. Значний вплив мовної політики на

особистість розпочинався з дошкільних та шкільних освітніх закладів. Загалом компартійне керівництво вважало школу важливою інституцією, завданням якої було виховання нового покоління, його ідеологічна обробка і соціалізація у радянських реаліях. Іншим аспектом стали джерела інформації з ідеологічним контекстом, що мали на меті нав'язування нових світоглядних цінностей, історичної пам'яті, нівелювання національної ідентичності тощо. Русифікація ЗМІ лише посилювала асиміляцію, поглиблювала розуміння перспективи переходу на російську мову для кар'єрного і особистісного зростання – тобто сприяла посиленню конформізму серед широких народних мас. Наслідки таких перетворень відчутні й на сьогоднішньому етапі розбудови незалежної української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mickiewicz E. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. 1988. URL: https://monoskop.org/images/f6/Mickiewicz_Ellen_Split_Signals_Television_and_Politics_in_the_Soviet_Union.pdf
2. Silver B. Social Mobilization and Russification of Soviet Nationalities. 1974. URL: https://www.researchgate.net/publication/236232603_Social_Mobilization_and_the_Russification_of_Soviet_Nationalities
3. Бажан О. Володимир Щербицький та дисиденти (за документами КДБ та ЦК КП України). 2018. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16925/Bazhan_Volodymyr_Shcherbytskyi_ta_dysyenty.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Галів М., Ільницький В. Вплив політико-ідеологічних кампаній в національно-культурній сфері СРСР на український історико-педагогічний наратив (1920 – 1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 6: Проектування суспільних та гуманітарних досліджень [колективна монографія]* / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Повіт, 2021. С. 45–59.
5. Галів М., Ільницький В. Тоталітарне суспільство і проблематика формування характеру особистості в радянській педагогічній думці (20–60-ті рр. ХХ ст.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том III: Констатації та діалоги в просторі науки та освіти [колективна монографія]* / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Повіт, 2020. С. 56–66.
6. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
7. Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики на свідомість громадян УРСР. 2015 URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2015/JRN/PDF/26.pdf>
8. Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України : дис. д. ... істор. наук за спец. 07.00.01 – Історія України. Вінниця, 2021. 549 с.
9. Молоткіна В. Особливості мовної політики радянської влади в Україні: соціокультурний аспект. *Соціум. Документ. Комунікація*. Переяслав, 2022. Вип. 15. С. 82–105.
10. Новородовська Н. Науково-освітні процеси на території УРСР у 1960-1980-х рр. через призму соціокультурних змін у мовній сфері. *Часопис української історії* / за ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. Київ, 2020. Вип. 41. С. 16–24.
11. Новородовська Н. Трансформація мовної ідентичності населення УРСР у період «застою». *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021 № 8 (44) vol. 2. С. 54–60. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.10>.
12. Парахіна М. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (з історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128–146.
13. Почапська О. Концепція радянської ідентичності в контексті ідеологізації суспільства: аналіз ЗМІ. 2022. DOI: [https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1\(38\)-80-88](https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1(38)-80-88)
14. Хахула Л., Ільницький В. Митець vs авторитарна влада: творче середовище радянського Львова другої половини ХХ століття. *Соціум. Документ. Комунікація*. Переяслав, 2021. Вип. 13. С. 229–256.
15. Хоскінг Дж. История Советского Союза. 1917–1991 гг. 1994. URL: <http://maxima-library.org/mob/b/369166>
16. Ярмоленко М. Мовна політика УРСР у 40-80-х рр. ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 3 (65). С. 365–377.

REFERENCES

1. Mickiewicz, E. (1988). Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. URL: https://monoskop.org/images/f6/Mickiewicz_Ellen_Split_Signals_Television_and_Politics_in_the_Soviet_Union.pdf

2. Silver, B. (1974). Social Mobilization and Russification of Soviet Nationalities. URL: https://www.researchgate.net/publication/236232603_Social_Mobilization_and_the_Russification_of_Soviet_Nationalities
3. Bazhan, O. (2018). Volodymyr Shcherbyts'kyi ta dysydeny (za dokumentamy KDB ta TsK KP Ukrayiny) [Volodymyr Shcherbytskyi and dissidents (according to documents of the KGB and the Central Committee of the Communist Party of Ukraine)]. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16925/Bazhan_Volodymyr_Shcherbytskyi_ta_dysydeny.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Haliv, M., Il'nyts'kyi, V. (2021). Vplyv polityko-ideolohichnykh kampaniy v natsional'no-kul'turniy sferi SRSR na ukrayins'kyi istoryko-pedahohichnyy naratyv (1920 – 1980-tirr.) [The influence of political and ideological campaigns in the national and cultural sphere of the USSR on the Ukrainian historical and pedagogical narrative (1920s – 1980s)]. *Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy. Tom 6: Proyektuvannya suspil'nykh ta humanitarnykh doslidzhen' [kolektyvna monohrafiya]* / [Naukova redaktsiya: Ya. Gzhesyak, I. Zymomrya, V. Il'nyts'kyi]. Konin – Uzhhorod – Peremyshl' – Kherson: Posvit. S. 45–59.
5. Haliv, M., Il'nyts'kyi, V. (2020). Totalitarne suspil'stvo i problematyka formuvannya kharakteru osobystosti v radyans'kiy pedahohichnyy dumtsi (20–60-ti rr. XX st.) [Totalitarian society and the problems of personality formation in Soviet pedagogical thought (20s–60s of the 20th century)]. *Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy. Tom III: Konstataciyi ta dialohy v prostori nauky ta osvity [kolektyvna monohrafiya]* / [Naukova redaktsiya: Ya. Gzhesyak, I. Zymomrya, V. Il'nyts'kyi]. Konin – Uzhhorod – Kyiv – Kherson: Posvit. S. 56–66.
6. Kahanov, Yu. (2019). Konstruyuvannya «radyans'koyi lyudyny» (1953–1991): ukrayins'ka versiya [Construction of the «Soviet man» (1953–1991): Ukrainian version]. *Zaporizhzhya* : Inter-M. 432 s.
7. Kolisnyk, Yu. (2015). Manipulyatyvnyy vplyv zhurnal'noyi periodyky na svidomist' hromadyan URSR [The manipulative influence of magazine periodicals on the consciousness of the citizens of the Ukrainian SSR]. URL: <http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2015/JRN/PDF/26.pdf>
8. Lavrut, O. (2021). Radyans'ka shkola u druhiy polovyni 1940-kh – kintsi 1980-kh rr.: vymir Ukrayiny [The Soviet school in the second half of the 1940s – the end of the 1980s: the dimension of Ukraine]. *Dys. d. istor. nauk za spets. 07.00.01 – Istoriya Ukrayiny. Vinnytsya*. 549 s.
9. Molotkina, V. (2022). Osoblyvosti movnoyi polityky radyans'koyi vlady v Ukrayini: sotsiokul'turnyy aspect [Peculiarities of the language policy of the Soviet government in Ukraine: sociocultural aspect]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Pereyaslav. Vyp. 15. S. 82–105.
10. Novorodovs'ka, N. (2020). Naukovo-osvitni protsesy na terytoriyi URSR u 1960–1980-kh rr. cherez pryzmu sotsiokul'turnykh zmin u movniy sferi [Scientific and educational processes on the territory of the Ukrainian SSR in the 1960s–1980s through the prism of sociocultural changes in the linguistic sphere]. *Chasopys ukrayins'koyi istoriyi / Za red. doktora istorychnykh nauk, profesora A.P. Kotsura*. Kyiv. Vyp. 41. S. 16–24.
11. Novorodovs'ka, N. (2021). Transformatsiya movnoyi identychnosti naseleण्या URSR u period «zastoyu» [Transformation of the linguistic identity of the population of the Ukrainian SSR during the period of «stagnation»]. *Knowledge, Education, Law, Management*. № 8 (44) vol. 2. S. 54–60. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.10>.
12. Parakhina, M. (2014). Osoblyvosti rusyfikatsiyi v URSR u druhiy polovyni 1950 – pershiy polovyni 1960-kh rr. (z istoriyi movnoyi problemy) [Peculiarities of Russification in the Ukrainian SSR in the second half of the 1950s - the first half of the 1960s (from the history of the language problem)]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. № 4. S. 128–146.
13. Pochaps'ka, O. (2022). Kontseptsiya radyans'koyi identychnosti v konteksti ideolohizatsiyi suspil'stva: analiz ZMI [The concept of Soviet identity in the context of ideologization of society: an analysis of mass media]. DOI: [https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1\(38\)-80-88](https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1(38)-80-88)
14. Khakhula, L., Il'nyts'kyi, V. (2021). Mytets' vs avtorytarna vlada: tvorche seredovyshe radyans'koho L'vova druhoi polovyny XX stolittya [Artist vs authoritarian government: the creative environment of Soviet Lviv in the second half of the 20th century]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Pereyaslav. Vyp. 13. S. 229–256.
15. Khosking, Dzh. (1994). Istoriya Sovetskogo Soyuza. 1917–1991 gg. [History of the Soviet Union. 1917–1991]. URL: <http://maxima-library.org/mob/b/369166>
16. Yarmolenko, M. (2013). Movna polityka URSR u 40–80-kh rr. XX stolittya [Language policy of the Ukrainian SSR in the 40s–80s of the 20th century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Kyiv. Vyp. 3 (65). S. 365–377.